

Utjecaj COVID-19 pandemije na turizam u Hrvatskoj

Džambo, Sara

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:712911>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-07**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Preddiplomski studij politologije

ZAVRŠNI RAD

Utjecaj COVID-19 pandemije na turizam u Hrvatskoj

Mentor: doc. dr. sc. Josip Lučev

Studentica: Sara Džambo

Zagreb, kolovoz 2024.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Covid-19 i utjecaj na međunarodni turizam.....	2
2.1. Međunarodni turizam.....	3
2.2. Negativan utjecaj Covida-19.....	3
2.3. Odgovori vlasti.....	4
3. Pandemija korona virusa kao prijetnja i prilika hrvatskom turizmu.....	5
3.1. Prijetnja hrvatskom turizmu.....	6
3.2. Prilika hrvatskom turizmu.....	10
4. Zaključak.....	13
5. Literatura.....	14

Sažetak

Pandemija Covida 19 predstavljala je veliku ekonomsku krizu za Republiku Hrvatsku. Naravno, kriza je pogodila i hrvatski turistički sektor što je upravo tema ovog rada. Radom će se nastojati uvidjeti pozitivne i negativne posljedice i utjecaj na turistički sektor Hrvatske. Cilj je pokušati odrediti koliko je pandemija korona virusa naštetila hrvatskom turizmu s obzirom na njegovu razinu razvoja prije 2020. godine na temelju podataka koji su nastali provođenjem istraživanja u turističkom sektoru za vrijeme trajanja pandemije. Statistički podaci pokazat će učinke djelovanja vlasti u pandemiji i porast ili pad uspješnosti turističkog sektora.

Ključne riječi: pandemija, Covid-19, gospodarstvo, turizam, turistički sektor

1. Uvod

Covid-19. Riječ na koju se većina zgražava i koja budi negativne osjećaje. Sve je počelo 2019. godine pojavom prve zaražene osobe u kineskom gradu Wuhanu. Prema podacima taj broj u lipnju 2022. iznosio je 534 854 618 zaraženih Covidom (Wikipedia.org, 2024). Širenje infekcije nije ukazivalo da će doći do globalne katastrofe i neizbježne svjetske krize. Iako je je pandemija Covid-19 virusa prošlost i dalje je tema brojnih rasprava, članaka i radova. I dalje se javljaju mnoga pitanja na koja se nastoji odgovoriti, ali odgovor možda i ne postoji. Osim šta je prva asocijacija virusna bolest, Covid-19 je puno više od toga. Nepojmljivo je da je jedan tako mali virus utjecao na cijeli svijet i doveo svaki dio kontinenta u nezavidnu poziciju. Činjenica je da je ova kriza znatno drugačija od dosadašnjih. Događala se apsolutno cijelom svijetu i pogodila je svaki kontinent. Takvo proživljeno iskustvo dovelo je do oblikovanja kolektivne svijesti o onom što se događa u društvu. Društvo postaje svjedok uvođenja promjena i mijenjanja života svakog pojedinca, bez iznimki (Čorak i Gdjudašić, 2021). Teško je nabrojati sve aspekte života na koje je virus utjecao te sagledati i sažeti sve posljedice koje je korona ostavila iza sebe. Bilo bi netočno navesti kako je korona zaboravljena i potpuno zatvorena tema. Određeni dijelovi te teme nastoje se ignorirati i zanemariti, ali uz masovne posljedice to je gotovo nemoguće. „Ne čini se stoga pretjeranim ustvrditi da kriza izazvana korona virusom ima snagu utjecanja i trajn(og)ijeg mijenjanja naših vrijednosti, stavova i stilova života, time mijenjajući naše obrasce ponašanja kao turista i domaćina“ (Harchandani, 2021). Osim što je ponajviše utjecala na fizičko zdravlje i sigurnost ljudi, njezin utjecaj je puno veći od toga. Politika, ekonomija, nacionalna sigurnost, društveni i socijalni život samo su neki spektri života na koje je korona ostavila traga. Negativne posljedice su bile izrazito velikih razmjera, a sanacija njihove štete traje još i danas. Vremenski je gotovo nemoguće odrediti koliko će biti potrebno da se europske

države vrata na stanje u kojem su bile prije pandemije Covida-19 usmjeravajući se ponajprije na ekonomsko stanje, ali i stanje društva općenito.

Ovaj rad bavit će se utjecajem Covid-19 pandemije na turizam. Osim što će rad biti usmjerena na utjecaj korone na turizam na međunarodnoj razini, bavit će se i utjecajem na hrvatski turizam u razdoblju od 2020. pa sve do danas. Također, važno je napomenuti kako će rad nastojati usporediti razdoblje prije početka pandemije s trenutnim događanjima te razinom razvoja, ali će nastojati i stvoriti širu sliku utjecaja na međunarodne ekonomske odnose. Istraživačko pitanje ovog rada jest je li pandemija Covid 19 virusa naštetila hrvatskom turističkom sektoru i razvoju turizma ili mu je pružila priliku za razvoj. Rad će biti usmjeren i na izrazito velik utjecaj međunarodnih odnosa na razvoj turizma pojedine zemlje pogotovo u situacijama kada je taj odnos narušen. Usporedbom statističkih podataka nastojat će se dobiti odgovor na postavljeno pitanje. Članstvo Republike Hrvatske u Europskoj Uniji dodatno produbljuje tu temu, ali ujedno i omogućava širu sliku međusobnih odnosa i utjecaja zemalja jedne na drugu te uvid u statističke podatke.

2. Covid-19 i utjecaj na međunarodni turizam

Cijeli svijet se suočio s pandemijom korona virusa. Ne postoji niti jedna zemlja svijeta koja je bila lišena takve vrste pomami te koja se uspjela obraniti. Takva situacija i pandemija nisu zabilježene stotinama godina misleći da se više nikada neće ni ponoviti. Dotadašnje normalno funkcioniranje gospodarstva i društva zaustavljeno je bez razmišljanja kakve će posljedice ostaviti iza sebe i na koji način će se države oporaviti od takve vrste katastrofe. Svjetske sile suočene s financijskim recesijama unazad godinama nisu bile spremne na ovakvu vrstu krize. Pandemija korona virusa započela je kao zdravstvena situacija koja predstavlja prijetnju „samo“ ljudskom fizičkom zdravlju i sigurnosti, ali je vrlo brzo prerasla u ekonomsku prijetnju koja je za sobom vukla samo negativne posljedice širokih razmjera s nepoznatim ishodom (Harchandani, 2021). Turizam kao izrazito važna grana gospodarstva svake države bio je jedna od prvih meta korone. Narušavanjem funkcioniranja turizma, narušeni su cijeli gospodarski sustavi europskih i svjetskih zemalja. Zatvaranjem državnih granica i uvođenjem ograničenja na ulaske i izlaske u države, socioekonomski život je u potpunosti narušen i ugašen (Harchandani, 2021).

Sektor turizma utemeljen je na ljudskim odnosima i međusobnoj interakciji. Samim time, ograničenja kretanja koja su uvedena pogodila su sektor u srž i osigurala njegovo propadanje. Nemogućnost slobodnog kretanja vezala je uz sebe otkazane letove, smanjenje broja kupljenih

karata i rezerviranih smještaja i odgađanje velikih društvenih događaja. To su samo su neki od primjera „gašenja“ turizma (Harchandani, 2021).

S druge strane, turizam se može promatrati kao sektor koji uvelike može doprinijeti gospodarskom oporavku s obzirom da većinski utječe na financijsku stabilnost skoro svake države. Statistički podaci pokazuju kako je SAD u 2019. godini od turizma zaradio nevjerojatnih 214 milijardi dok Španjolska kao europska zemlja prednjači sa 80 milijardi dolara godišnje zarade (Cimerfraj.hr, 2024). Oporavak turizma uz sebe nosi i oporavak gospodarskog sektora. Političke odluke donesene u tim periodima dobile su na težini neusporedivoj onoj u trenutcima stabilnog gospodarstva. Donošenjem takvih odluka, države nastoje osnažiti državno gospodarstvo i vratiti ga na stanje prije početka pandemije. Bilo je važno donijeti odluke koje će nastojati osnažiti one gospodarske sektore koji će povratiti financijsku stabilnost države bez dodatnog narušavanja iste. U ovom slušaju to je zasigurno bio turizam kao sektor koji je imao najviše potencijala za brz i lak oporavak državne blagajne. Ali, postavlja se pitanje je li sektor turizma dovoljno snažan da se oporavi od ovakve vrste katastrofe usprkos svim uložanim naporima.

2.1. Međunarodni turizam

Svaka država ima svoje načine na koje razvija i potiče razvoj sektora turizma. Ponajviše, razvoj se konstruira na prirodnim bogatstvima kojima država raspolaže kao temelj onoga što država može ponuditi turistima. Također, važno je spomenuti kako turistički sektor zapošljava veliki broj ljudi i time utječe i na stopu zaposlenosti države. Podaci pokazuju kako je 2019. godine 289 milijuna ljudi radilo u sektoru turizma (MojPosao.net, 2024). Opće je poznato da se upravo u tom sektoru zapošljava najveći broj sezonskih radnika u potrazi za „brzom i lakom“ zaradom kroz period od par mjeseci rada. Sektor se s godinama zavidno razvijao prateći svjetske trendove i želje i interese turista. Ponuda i potražnja su bile izjednačene, nastojeći konstantno povećavati i širiti ponudu. Pojavom korone narušeno je uigrano funkcioniranje sektora donoseći sa sobom negativne, i teške za sanirati, posljedice.

2.2. Negativan utjecaj Covida-19

Kako je već ranije navedeno turistički sektor najviše ovisi o ljudima i njihovoj međusobnoj interakciji i komunikaciji. Samim time, jasno je da u slučaju narušavanja ljudske interakcije turizam propada. Upravo se to i dogodilo pojavom karantena i zatvaranja državnih, ali i međugradskih granica. S nemogućnošću putovanja ljudi iz jedne države u drugu ili iz grada u grad, turizam se zaustavio. Gašenje ovako velike grane gospodarstva imalo je društvene i

naravno veće gospodarske posljedice (Harchandani, 2021). Čak i domaći turizam koji je donekle funkcionirao počinjao je slabiti unatoč naporima državnog vrha da barem ta grana turizma opstane. Gašenjem turizma države su doživljavale velike financijske gubitke koje je bilo gotovo nemoguće povratiti. Riječ je o milijunskim gubicima iz mjeseca u mjesec pogotovo za gradove koji su svoje održavanje i opstanak temeljili upravo na par mjeseci u godini kada je turistička sezona u punom zamahu (Harchandani, 2021). Gubitci u tom periodu bili su teški za izračunati s obzirom na brzinu kojom se pandemija širila. „Veličina gubitaka ovisila bi o opsegu u kojem su postavljena ograničenja i brzini kojom se oporavak događa“ (Harchandani, 2021).

Pandemija Covida-19 pogodila je aviokompanije i ugostiteljske objekte koji se usko vežu uz turizam. Logično za zaključiti je kako je zatvaranjem granica onemogućen zrakoplovni promet. Aviokompanije bilježe velike gubitke u pogledu izuzetno smanjenog broja rezerviranih i kupljenih karata, nemogućnosti plaćanja održavanja zračnih luka i zrakoplova te primoranosti otpuštanja velikog broja zaposlenika radi manjeg obujma posla (Harchandani, 2021). Uz njih, ugostitelji se suočavaju sa sličnom sudbinom. Prazni hoteli i restorani najbolji su dokaz propasti ugostiteljskog sektora. Dnevni prihodi smanjivali su se na minimalac. Porast domaće potražnje bio je jedini način da se ugostiteljstvo oporavi i počne bilježiti rast. No naravno, teško je i gotovo nemoguće za usporediti domaću potražnju u državama poput SAD-a ili Japana sa domaćom potražnjom u Hrvatskoj ili zemljama sličnim Hrvatskoj. Ugostiteljstvo kao grana koja bez koje turizam ne može opstati bilježila je minuse kakvi se nisu mogli zamisliti niti u najvećoj katastrofi. Dodatan problem koji se pojavio uz ovakve financijske padove i gubitke je bio taj da vlade na nikakav način u tom stadiju pandemije nisu pružale aviokompanijama niti ugostiteljima mjere pomoći. Sektori su bili osuđeni sami na sebe i na vlastite mjere kojima su nastojali smanjiti negativne utjecaje gubitaka kroz koje su prolazili (Harchandani, 2021). Pokušaji vlasti da pomogne opstanku navedenog sektora na samom početku pandemije bili su uz minimalan trud s obzirom da je ljudsko zdravlje i sigurnost bio tadašnji prioritet. Uz njih, potrebno je spomenuti i mala privatna poduzeća i poduzetnike koji su se susreli sa istom vrstom problema. Njihovi gubitci bili su još i veći s obzirom na način njihovog poslovanja i načine vlastitog financiranja. Državna blagajna u tim trenutcima nije bila spremna njima pružiti podršku i financijsku pomoć.

2.3. Odgovori vlasti

Državna blagajna u periodu pandemija susrela se s problemom kako odrediti kome pružiti pomoć. Skoro pa svaki sektor je slabio sve više i više s mjesecima koji su prolazili u borbi s pandemijom i svakom sektoru je bila potrebna pomoć vladajućih. Sektori bez vladine pomoći

teško da su bili u mogućnosti održati se, a kamoli u potpunosti oporaviti nakon završetka pandemije. Bilo je potrebno poduzeti niz političkih mjera i donijeti odluke koje će se pokazati ispravnima za sektor turizma, ali i drugih sektora. Održivost je bila ključan pojam. Cilj vlasti bio je nastojati održati tadašnje stanje sektora što je duže moguće nepromijenjenim (Harchandani, 2021). Naravno to je predstavljalo veliki izazov za politički vrh. „Pandemija je sektoru dala dovoljno vremena da preispita i transformira svoje tradicionalne prakse i ugradi održivost“ (Harchandani, 2021). S obzirom na provedene analize za vrijeme trajanja pandemije dalo se jasno zaključiti da je utjecaj pandemije bio puno veći nego šta se očekivalo. Čak ni povijesne katastrofe poput 11. rujna 2001. nisu toliko negativno utjecale na turistički sektor (Harchandani, 2021).

Istraživanja koja su provedena u razdoblju pandemije dovela su do rezultata da su inovacije i održivost jedini način da turizam opstane. „Početna analiza krize nije ukazala na katastrofalan pad stope rasta globalnog gospodarstva, ali je prognozirala da je pad dvostruko veći od onog koji je pretrpljen tijekom globalne financijske krize 2008.-09“ (Harchandani, 2021). Inovacije su se odnosile na nove načine otvaranja država kao turističkih središta društvu te načina održavanja povjerenja koje je društvo steklo prema turističkom zemlji. Države su se susretale s brojnim izazovima koje su morale prebroditi ukoliko su htjele turistički sektor održati stabilnim i vratiti ga na stanje prije pojave Covida-19.

3. Pandemija korona virusa kao prijetnja i prilika hrvatskom turizmu

Uz sve europske i svjetske zemlje pandemija korona virusa pogodila je i Republiku Hrvatsku. Unatoč silnim mjerama opreza koje je državna vlast poduzela, Hrvatska se nije uspjela oduprijeti ovoj svjetskoj katastrofi i krizi. Do sada je bilo poznato da krize pogađaju određene zemlje bez prevelikog utjecaja na ostatak svijeta, no u ovom slučaju to nije bilo tako. S vijesti kako se pojavila prva osoba zaražena Covidom 19 u Republici Hrvatskoj započela je i agonija. Vijesti i mediji u tom su periodu neprestano brujali o broju zaraženih, o načinim kako se zaštititi od opakog virusa te kako zaštititi i druge osobe, što poduzeti u slučaju zaraze i brojne druge teme povezane s pandemijom. Broj zaraženih Covidom do svibnja 2023 iznosi 1 273 256, a taj broj i dalje svaki dan raste (Wikipedia.org, 2024).

Kako je navedeno i u ranijem odlomku pandemija Covida 19 uvelike je utjecala na gospodarski sektor države. S obzirom da je Republika Hrvatska izrazito turistička zemlja koja jedan dio svoje financijske stabilnosti može zahvaliti upravo turizmu, korona virus predstavljao je veliku prijetnju razvoju i opstanku tog sektora. Na udaru javnosti najprije je bio upravo sektor turizma,

što će se s njim dogoditi, kako će opstati, što će državni vrh učiniti po tom pitanju i brojne druge nedoumice.

Iako je teško pomisliti da postoji način na koji je pandemija korona virusa pozitivno utjecala na razvoj i održivost turizma, to nije nemoguće. Naravno, prvenstveno Covid 19 stvara negativan učinak, ali ujedno postoji mogućnost i da stvara novi potencijal sektora i otvara nova gledišta i viđenja razvoja te grane hrvatskog gospodarstva.

3.1. Prijetnja hrvatskom turizmu

Ne mora biti nužno da je korona virus jedina prijetnja hrvatskom turizmu. Turizam se godinama bori s prijetnjom i opasnostima od drugih zemalja koje na bilo koji način mogu svojim turistima ponuditi bolje i kvalitetnije. Turistički sektor je sektor koji konstantno traži napredak i ulaganje u razvoj. Hrvatska kao izuzetno mala turistička zemlja morala je godinama ulagati u svoju ponudu kako bi pratila potražnju i kako bi konkurirala drugim, turistički razvijenijim zemljama.

Jedna od prijetnji koja se javlja je turistička neravnoteža. Republika Hrvatska je dosadašnjih godina pozicionirala među vrhom zemalja poželjnim za turistička putovanja. Široka ponuda od prirodnih i povijesnih bogatstva pa sve do široke gastronomske ponude, zavidno lijepe i čiste obale i mora, činile su Hrvatsku snažnom turističkom zemljom. Prijetnja se pojavila u onome trenutku kada je došlo do stvaranja pritiska na korištenje lokalnih resursa uslijed odnosa tržišta i interesa turista, ali i domaćeg stanovništva (Čorak i Gdjudašić, 2021). U trenutku kad je došlo do pada broja posjetitelja domaće stanovništvo koje se bavi turizmom našlo se u situaciji da se resursi troše, ali bez zarade. „Tako su u 2020. u komercijalnim smještajnim objektima domaći turisti ostvarili 1,5 milijuna dolazaka i 5,4 milijuna noćenja. U odnosu na 2019., to je pad dolazaka turista za 34,2% i pad noćenja turista za 23,7%. Domaći turisti prosječno su ostvarili 3,7 noćenja po dolasku“ (Dzs.hr, 2024). Takvim padom broja posjetitelja padala je i zarada. Država je nastojala pružiti malim poduzetnicima podršku i način da održe vlastita poslovanja, no uzalud. Hrvatska vlast nudila je domaćim poduzetnicima globalno razvijene programe pomoći poduzetnicima u vidu pružanja potpore za zapošljavanje, reguliranja poreznih obaveza i plaćanja poreza, te doprinosa i raznih financijskih naknada. Vlada je uz to predlagala i druge načine pomoći poput specifičnih mjera koje bi financijski rasteretile turistički sektor (Čorak i Gdjudašić, 2021). Broj „propalih“ poduzeća, izgubljenih radnih mjesta i radnika rastao je iz mjeseca u mjesec trajanja karantene. Za usporedbu, 2020. godine stopa nezaposlenosti iznosila je 8,9 posto dok je 2019. bila 8,6 posto (Hzz.hr, 2024 i Dzs.hr, 2024). Problem koji je dodatno doprinio slabljenju sektora jest taj što nisu svi koji su se bavili turizmom jednako snažni. Vlada

je bila spremna pružiti određenu pomoć, ali ta pomoć nije bila dovoljna svima. Bilo je potrebno ponovno uspostaviti poslovanje u uvjetima u kojima se turistički sektor nalazio, ali i računati na to da takva vrsta poslovanja mora biti održiva na duge staze ne znajući koliko će pandemija trajati i kakve dodatne negativne posljedice može donijeti. Najveći problem bio je šta je takva vrsta katastrofe i krize svima predstavljala nepoznanicu i nešto s čime se dosad nisu susreli. To je bio podjednak problem i za državnu vlast i za poduzetnike, ali i za same korisnike sektora.

Osim gospodarske prijetnje koja je predstavljala već sama po sebi izuzetno velik problem za Republiku Hrvatsku, Covid-19 bio je i prijetnja zdravstvenoj sigurnosti stanovništva. Gotovo je nemoguće usporediti razinu gospodarske prijetnje sa prijetnjom ljudskom zdravlju i ljudskoj sigurnosti. Ljudska sigurnost predstavlja ono osnovno što država i državna vlast trebaju i moraju zaštititi. Ljudsko zdravlje je neprocjenjivo i bilo je potrebno učiniti sve što je moguće kako bi to tako i ostalo. No, uz to, postavlja se pitanje kako je fizičko zdravlje ljudi povezano s turističkim sektorom?

Turizam je, kao i svaki drugi gospodarski sektor, ovisan o stanovništvu s obzirom da je stanovništvo ono koje omogućava da pojedini sektor funkcionira. Fizičko zdravlje društva i zdravstvene prilike uvelike utječu na uspješnost i razinu razvoja turizma. U ovom slučaju, pojavom virusa, turizam je bio izrazito ovisan o razinama zabrana i epidemiološkim mjerama koje su se ticale cijepljenja i dobivanja dozvola za ulazak u zemlju. „Pandemija kao svjetska ugroza, pokazala je da je turizam snažno povezan i ovisan sa zdravstvenim prilikama ne samo na lokalnoj, regionalnoj ili nacionalnoj, već i na međunarodnoj razini“ (Čorak i Gdjudašić, 2021). Procijepljenost stanovništva, mjere koje su države uvodile i postotak zaraženih dirigirali su u kojem će se smjeru razina razvoja turizma kretati.

Nastupom pandemije Covida-19 Hrvatska turistička zajednica susrela se s velikom preprekom i krizom. Uz državnu vlast, turistička zajednica bila je primorana sudjelovati u donošenju važnih odluka s obzirom da su se te odluke ticale njihovog rada. Turističke zajednice i organizacije pratile su i analizirale kao promjene koje nastupaju utječu na turizam te na temelju tih saznanja, nastojale su ih prilagoditi svojim potrebama (Čorak i Gdjudašić, 2021). Za državnu vlast je bila važna svijest da neće sve mjere biti dobre i da neke neće funkcionirati na željeni način. Bilo je potrebno izmijeniti ili nadopuniti postojeće pravilnike, preporuke, planove i studije koji su se ticali regulacije i funkcioniranja turističkog sektora (Čorak i Gdjudašić, 2021). Republika Hrvatska je za početak kao i većina europskih zemalja uvela mjere zatvaranja državnih granica za strane državljane. U prosincu 2019., po podacima HTZ-a i eVisitoru, u hrvatskom turizmu je bilo registriranih 376,3 tisuće dolazaka turista (Mint.gov.hr, 2024). U

2020. ostvareno je 7,0 milijuna dolazaka, što je 64,2 posto manje dolazaka u odnosu na 2019 (Dzs.hr, 2024). U počecima pandemije kada još nije bilo u potpunosti poznato o kakvom se virusu točno radi i koliki su razmjeri njegove štetnosti po zdravlje stanovništva, granice su bile u potpunosti zatvorene. Naknadno su donesene mjere koje su propisale kako je za prelazak preko granice potrebno priložiti negativan rezultat PCR testa ili antigena na Covid-19 ili potvrdu o cijepljenju. Problem se javio onda kad su svjetske zdravstvene organizacije donijele odluku da nije bitna samo procijepljenost građana koji žele preći državnu granicu već i domaćeg stanovništva, pogotovo onih koji su bili zaposleni u turističkom sektoru (Čorak i Gdjudašić, 2021). Za mnoge, to je bila ogromna prepreka. Prvenstveno, testiranje na Covid-19 nije bilo besplatno, osim u iznimnim situacijama kada bi pojedinac pokazivao simptome zaraze ili kada je bio u bliskom kontaktu sa zaraženom osobom. Na već ionako slabu financijsku stabilnost i financijsku situaciju građana, ovo je bio dodatan trošak. Oni pojedinci koji su se unatoč donesenim mjerama odlučili na rizik putovanja bili su usmjereni na one zemlje koje su se pridržavale manje strogih epidemioloških mjera. Republika Hrvatske je time bila na meti kao i većina drugih europskih zemalja.

Uspoređujući stroge mjere kojih su se pridržavale razvijene europske zemlje, mjere Republike Hrvatske bile su „slabe“. Uz prihvaćanje vlastitog rizika da se rad turističkog sektora ne zaustavlja, bilo je potrebno prilagoditi se promjenama koje je pandemija Covida-19 zahtijevala, a ticala se osiguranja zdravstvene sigurnosti u prostorima u kojima se turizam odvijao. Time je provedba zdravstvene sigurnosti u turizmu povezana sa zdravstvenim sustavom na nacionalnoj, ali i lokalnoj i regionalnoj razini (Čorak i Gdjudašić, 2021). Hrvatska je tada odlučila donijeti mjere kojima će biti najlakše održati higijenu prostora u kojem se odvija turizam poput obaveznog nošenja maske u zatvorenim prostorima, pridržavanja mjera socijalne distance od 1,5 do 2 metra jedni od drugih, obavezna dezinfekcija ruku pri ulasku u zatvoreni prostor, mjerenje tjelesne temperature na ulazu te što manji kontakt sa pojedincima oko sebe.

Uz „osnovne“ mjere, cijepljenje je predstavljalo još jedno rješenje protiv širenja pandemije korona virusa. Cijepljenje je potencijalno trebalo olakšati proces otvaranja granica prema stranim državljanima čime bi turistički sektor imao prostora za napredak. Ujedno, cijepljenje je predstavljalo najsigurniju mjeru predstrožnosti u borbi protiv virusa. Naravno bilo je potrebno kontrolirati i sve ostale donesene mjere kako bi nesigurnost koja je postojala u vezi virusa bila svedena na minimum (Čorak i Gdjudašić, 2021). Problem koji se pojavio bila je nedovoljna procijepljenost društva. Cjepivo koje je izašlo na tržište ekstremnom brzinom nakon pojave virusa i proglašenja pandemije nije ulijevalo dovoljno pouzdanja građanima u njegovu

ispravnost i sigurnost korištenja. Strah od pojave nepoznatih i nedovoljno istraženih nuspojava, neprovjerena djelotvornost cjepiva te nepoznati ishodi i posljedice korištenja nisu išli u prilog zdravstvenim organizacijama da potaknu društvo na cijepljenje. Uz sve navedene negativne strane cijepljenja gotovo je nemoguće bilo postići određenu procijepljenost društva. Državna vlast i zdravstvene ustanove nastojale su potaknuti društvo na cijepljenje navodeći im benefite koje će ostvariti. Dodatan problem bilo je cijepljenje u više faza što je građane dodatno „odgurivalo“ od samog procesa. No, s vremenom došlo je do pozitivne promjene. Društvo koje je bilo iscrpljeno pridržavanjem mjera i željno života kakav su živjeli ranije, odlučuje se na primanje prvih doza cjepiva. Do travnja 2022. godine barem jednu dozu cjepiva primilo je 56 posto stanovništva. Za usporedbu, na prosjeku cijele Europe taj postotak iznosio je 75 posto (Dzs.hr, 2024). Time pojedinci omogućuju sebi i svojim obiteljima putovanja van država granice čime se pospješuje dotad oslabljeni turizam. Otvaranje granica utjecalo je na razvoj međunarodnog i domaćeg turizma.

Turistički sektor morao se na neki način pripremiti na otvaranje granica i veći rizik za proširenjem pandemije. Ugostiteljski objekti te sami hoteli i apartmani morali su biti spremni na mogućnost dolaska gostiju pozitivnih na korona virus. Time, morali su osigurati prostor za samoizolaciju kojim bi pružili bolesniku adekvatnu njegu i brigu, ali i zaštitili okolinu. Bilo je izazovno donijeti i provesti adekvatne mjere s obzirom na prirodu i sklonost turista za kretanjem i promjenom mjesta boravka.

Navedene činjenice predstavljaju samo osnovne prijetnje i rizike za hrvatski turizam. „Samo ovih nekoliko činjenica ukazuje kako se planiranje i provedba zdravstvene sigurnosti u turizmu suočavaju s brojnim izazovima, a osmišljavanje otpornosti na ovu i sličnu ugrozu zahtjeva stručna znanja temeljena na iskustvima i istraživanjima“ (Čorak i Gdjudašić, 2021). Što je više vrijeme prolazilo i kako je pandemija uzrokovala sve više problema, Hrvatska je bila suočena s dotad neviđenom prijetnjom normalnom radu i funkcioniranju te opstanku turističkog sektora. Ono što je Republici Hrvatskoj išlo u korist je javni zdravstveni sustav. Hrvatska za razliku od drugih europskih zemalja može se pohvaliti s dobro organiziranim zdravstvenim sustavom koji svojim korisnicima omogućava besplatno korištenje svih zdravstvenih usluga. Zdravstveni sustav nastojao je i za vrijeme pandemije korona virusa djelovati u korist turističkog sektora. I ranije navedeno u ovom odlomku, turizam i turistički sektor jako ovise o zdravstvenoj sigurnosti, zdravstvenom sustavu i odlukama zdravstva koje se tiču sektora. Zdravstveni i turistički sektor za vrijeme trajanja pandemije bili su prisiljeni maksimalno surađivati i donositi odluke povoljne za oba sustava. Odabiri turističkih destinacija uvelike su ovisili o zdravstvenoj

spremnosti određene destinacije koja je utjecala na privlačenje ili odbijanje turista od odabira te lokacije (Čorak i Gdjudašić, 2021). Države su nastojale dodatno razviti turistički marketing kojim bi privukle turiste i dokazale im da je država kao turistička destinacija dovoljno sigurna za putovanje. Za potrebe takvih objava bilo je potrebno provoditi analize i istraživanja koji bi davali rezultate prikladne za predstavljanje društvu. Istraživanja su u većini slučajeva bila usmjerena na turističku potražnju, ono što turisti žele i ono što ih zanima, a samim time i privlači na određenu lokaciju. Cilj je ujedno bio istražiti i analizirati način upravljanja turističkom ponudom, a to se najlakše moglo ostvariti sagledavanjem oporavka turističkog sektora od pandemije Covida-19. Oporavak se provodio i prikazivao kroz tri faze: fazu odgovora, fazu oporavka i fazu resetiranja (Čorak i Gdjudašić, 2021). Faze oporavka na neki način su predstavljale vjeru u mogućnost transformacije turističkog sektora i postavljanja novih ciljeva i interesa koji bi bili u skladu sa tadašnjom situacijom. Bez obzira na kriznu situaciju postojali su načini kojima bi se smanjio negativan utjecaj pandemije korona virusa na turizam. Provedene analiza uključivale su u istraživanja i utjecaj državne vlasti, ali i samih građana u oporavak turizma. Bilo je važno sagledati iz svih kutova trenutačnu situaciju, uključiti sve faktore i aktere te donijeti odluku koja će dovesti do pozitivnih rezultata za sve korisnike i djelatnike turističkog i gospodarskog sektora.

Možda ne jedino, ali sigurno primarno rješenje za oporavak turizma je bila promocija zdravstvenog sustava i zdravstvene sigurnosti. Uz pomoć dodatnog razvoja zdravstvenog sektora bio je omogućen i razvoj turističkog sektora s obzirom na njihovu međusobnu povezanost i ovisnost. Kako bi zdravstveni sektor Republike Hrvatske osigurao svoj razvoj i time potaknuo razvoj turizma morao je biti u suradnji i kontaktu sa zdravstvenim sektorima drugih europskih zemalja. Republika Hrvatska je u najkritičnijim fazama pandemije pratila rad zdravstvenog sustava drugih zemalja i prilagođavala vlastiti s ciljem poboljšanja i otvaranja mogućnosti napretka turističkog sektora. „Zdravstvene prilike u turizmu povezane su i s organizacijom javno zdravstvenog sustava te se pokazalo da tamo gdje postoji kvalitetno organiziran javno zdravstveni sustav (bez obzira s koliko sredstava raspolaže) zaraza se koliko toliko držala pod kontrolom te nije snažno ugrožavala postojeći sustav“ (Čorak i Gdjudašić, 2021). Ulažući vrijeme i resurse u zdravstveni sustav nastojale su se smanjiti negativne posljedice po turizam u Republici Hrvatskoj.

3.2. Prilika hrvatskom turizmu

Teško je uopće pomisliti da katastrofa i kriza ovakvih razmjera koja je zahvatila cijeli svijet može pozitivno utjecati na bilo koji državni sektor, a kamoli na gospodarski i u ovom slučaju

turistički. Vijesti i mediji bili su fokusirani na reportaže o negativnim posljedicama koje pandemija korona virusa donosi sa sobom. Građane se pripremalo na ono najgore s obzirom na ozbiljnost situacije u kojoj se Hrvatska nalazila. Vrlo brzo nakon pojave prve zaražene osobe u Hrvatskoj, virus se počeo sve brže i brže širiti i prouzročavati ponajviše prijetnju zdravstvenoj sigurnosti i stabilnosti, ali i financijskoj stabilnosti građana. U moru negativnih i loših vijesti bilo je teško pronaći jednu dobru vijest. Ali, s druge strane treba se usmjeriti i na promjene koje su mogle dovesti do pozitivnih ishoda i predstavljati novu priliku za hrvatski turizam. Unošenjem promjena u rad i funkcioniranje turističkog sektora otvarala su se vrata novim stvarima koje su mogle poboljšati hrvatski turizam. Važno je napomenuti kako je hrvatski turizam i prije pandemije bio suočen s nekom vrstom problema kada je vlast morala reagirati i uvesti neke promjene kako bi zaustavila stvaranje negativnih ishoda za turizam. Može se reći kako je pandemija korona virusa „otvorila oči“ hrvatskoj vlasti i usmjerila ju na središnje probleme sektora. S obzirom da je u vrijeme pandemije, funkcioniranje bilo kojeg sektora bilo usporeno radi primjene sigurnosnih i zaštitnih epidemioloških mjera, bilo je dovoljno vremena i prostora da se problemi koji postoje sagledaju iz svih kutova i da se pokuša pronaći rješenje za svaki od njih. Pandemija je usporila donošenje odluka s razlogom da svaka donesena odluka ima pozitivan ishod. Bez obzira na korona virus i mjere kojih se bilo nužno pridržavati hrvatski turizam je ima prednost zbog drugih faktora koji su poticali daljnje funkcioniranje poput geografskog položaja, dostupnosti i sigurnosti koju je Hrvatska pružala svojim gostima, autentičnosti i posebnosti destinacija i proširenoj ponudi (Čorak i Gdjudašić, 2021). Bilo je upitno kako točno izvući pozitivan kraj i pozitivne ishode, kako organizirati daljnji rad turističkog sektora, čemu više ili manje posvetiti pozornost i kako pronaći najbolja rješenja i kako turizam prilagoditi međunarodnim ljestvicama, ali i kako ostati vjeran domaćin.

U korist turizma ide priroda ljudi da vole putovati i da u trenutcima kada su epidemiološke mjere „popustile“ društvo je bilo željno dugo iščekivanih putovanja (Čorak i Gdjudašić, 2021) Ujedno, upravo ta putovanja pomažu zemlji da oporavi vlastiti gospodarski sektor. Broj zabilježenih letova u 2019, godini bio je 45 061. 2020. je bilježila veliki pad od samo 21 510 letova što se popravilo sa 2021. godinom koja je bilježila 29 605 letova (Zagreb-airport.hr, 2024).

Jedino pitanje koje se postavlja je kojom brzinom će se taj oporavak dogoditi i koliko će se sadašnji turizam razlikovati od onoga prije početka pandemije. Smatra da se ja pandemija korona virusa otvorila mogućnost za stvaranje održivog i inkluzivnog turističkog sektora koji

je naučio iz negativnih posljedica i globalne krize izvući pozitivan ishod. Cilj je bio oporaviti turistički sektor na način da on vodi svjetlijoj budućnosti hrvatskog turizma.

Znanstvenici su jedni od onih koji su imali ključnu ulogu u stvaranju novih prilika za hrvatski turizam. Oni koji su provodili istraživanja i analize, svojim zaključcima doprinijeli su donošenju odluka i definiranju interesa i ciljeva gospodarskog sektora Republike Hrvatske. Uspjeh budućeg turizma djelomično je ovisio o količini uloženog truda u vidu broja provedenih istraživanja, testiranja i analiza. Također, razvoj turizma ovisio je i o kvaliteti upravo tih istraživanja. Provedenim istraživanjima dalo se zaključiti koji su nedostaci trenutno, ali i koji se nedostaci pojavljuju i u periodu prije pojave i eskalacije Covida 19. Time se gledala šira slika stvaranja prilike za „novi“ hrvatski turizam. Dodatan poticaj za stvaranje novih prilika za hrvatski turizam je bila ovisnost hrvatskog gospodarskog sektora o njemu. Gospodarski sektor je na taj način mogao potaknuti razvoj turizma i istaknuti njegove prednosti u usporedbi s turizmom drugih europskih zemalja. Bilo je potrebno znati kako usmjeriti razvoj i kako ga kontrolirati te integrirati među druge. (Čorak, 2020).

Dodatan plus koji Republika Hrvatska ima u postizanju cilja da iz pandemije Covida 19 i globalne krize stvori novu priliku za hrvatski turizam jest taj da je povijest turizma u Hrvatskoj izuzetno dobra. Hrvatska unazad godinama broji veliki broj noćenja, rezervacija i turista koji posjećuju zemlju. U 2019. je zabilježeno gotovo 95 milijuna noćenja. Taj broj je pao na 40,8 milijuna što je pad od 55,3 posto. No 2021. godine broj noćenja raste na 70,2 milijuna što prikazuje porast od 72,1 posto (Dzs.hr, 2024). Ujedno, tome dodatno pripomaže i dugo trajanje sezone. Hrvatski sezonski radnici svoje sezonske poslove započinju sredinom ili krajem mjeseca travnja, a završavaju ih početkom mjeseca listopada. Rijetko koja zemlja se može pohvaliti tolikim vremenskim periodom u kojem sezona traje. Naravno, bilo bi nerealno očekivati da će svih sedam mjeseci sezone biti jednako produktivno. Provedena istraživanja ukazuju na značajan rast noćenja u periodu od 2010. godine do 2017. godine (Kovačević, 2020). Iz tog razloga, hrvatski turistički sektor ima dobre temelje koji mu omogućavaju da „novi“ razvoj ne započinje iz nule. Ujedno, s obzirom na veliki broj istraživanja i analiza koje su se provodile za vrijeme pandemije Hrvatska je imala dovoljno izvora, ali i vremena da prikupi sve potrebne podatke iz kojih će imati saznanja o fazi u kojoj se hrvatski turizam nalazi. Točnije, na temelju rezultata analiza organizacijama turističkog sektora bilo je lakše odrediti čemu treba posvetiti i usmjeriti više pozornosti kako bi se ostvario napredak.

Republika Hrvatska je unatoč velikoj globalnoj krizi, problemima s kojima se susretala, velikim financijskim i gospodarskim gubitcima i rizicima, pokazala kao izuzetno uporna zemlja. Bez

obzira na neizbježnu situaciju može se reći kako je Hrvatska ustrajala na ostvarenju vlastitih ciljeva i interesa za bolje sutra države, ali i cijelog hrvatskog društva. Hrvatska vlast pružila je veliku i izdašnu potporu turističkom sektoru i svim faktorima turističkog sektora. Na taj način vlast je nastojala zaštititi turistički sektor na najbolji mogući način te mu omogućiti neometan rad nakon šta se pandemija smirila. Naravno, tada se nije moglo sa sigurnošću reći kada će to točno biti i kako će turizam izgledati u vremenu nakon krize. Bez obzira na nepredvidivost situacije hrvatski gospodarski potporni sustav je pokazao inicijativu (Payne, Alberiko Gil Alana, Mervar, 2022). S obzirom na već ranije navedenu važnost turizma za ekonomsku stabilnost Republike Hrvatske, ekonomska diplomacija je također bila važna za omogućavanje „normalnog“ funkcioniranja turističkog sektora. Razlog zbog kojeg je hrvatski turizam dobio novu priliku nakon završetka pandemije korona virusa je upravo taj da se nastojalo uključiti što je veći broj ljudi moguće u donošenje novih odluka i stvaranje novih planova za budućnost sektora. Bilo je potrebno pokušati predvidjeti situaciju u kojoj će se turistički sektor nalaziti nakon završetka pandemije(mada tada nije bilo poznato kada će to točno biti) kako bi svi državni akteri nastojali stvoriti priliku za ponovni razvoj hrvatskog turističkog sektora (Mišević, Rudančić, Žužul, 2021).

4. Zaključak

Pandemija Covida-19 ostavila je veliki utjecaj na cijeli svijet. Pojavila se potpuno neočekivano i zatekla je svijet nespremnim za takvu vrstu krize i katastrofe. Pomalo zvuči smiješno kada se kaže nespremnim s obzirom na razinu globalnog razvoja i napretka unazad deset godina, ako ne i više. Upoznati sa novonastalom situacijom hrvatski politički i društveni akteri morali su reagirati na način koji će smanjiti negativan utjecaj i način koji će negativne posljedice svesti na minimum. Gospodarski sektor Republike Hrvatske je bio ponajviše na udaru pandemije korona virusa i većina političkih i društvenih aktera bila je usmjerena upravo na taj sektor. Turizam kao značajan dio hrvatskog identiteta i gospodarskog sektora osjetio je negativne posljedice. Smanjeni broj noćenja, rezervacija, manji broj posjetitelja i drugi. Ali s druge strane, može se reći kako je hrvatski turizam opstao koliko je mogao. Bez obzira ne negativnu pozadinu, državna vlast trudila se održati hrvatski turistički sektor i dalje pružati domaćim i stranim turistima najbolje što se u tadašnjoj situaciji moglo ponuditi. Zaključno, može se smatrati kako je pandemija Covida 19 imala više negativan nego pozitivan učinak. Statistički podaci su pokazatelj da su razlike u godinama prije i nakon pandemije velike. Podaci su pokazatelj pada razvoja tog sektora i njegove povezanosti s hrvatskim gospodarstvom. Bilježeni su brojni minusi u vodu manjeg broja turista, porasta stope nezaposlenosti i drugih. Ali, može

se reći da su se uz prijetnje koje su se pojavile otvorile brojne nove prilike za novi napredak i novi razvoj, te da je potrebno nastojati ostvariti turističke rezultate iz godina prije pojave pandemije. Hrvatska je nastojala turizam učiniti održivim od 2019. pa sve dosad. Iako su brojke u tom periodu bile manje, što svakako predstavlja pad, može se reći da je upravo taj pad bio poticaj za razvoj. Hrvatska će morati uložiti resurse i vrijeme kako bi osnažila turistički sektor i vratila ga na zavidnu razinu.

5. Literatura

Cimerfraj.hr (2021) Prihodi od turizma: Top 10 država u svijetu koje zarađuju najviše novca od turizma. <https://www.cimerfraj.hr/ideje/prihodi-od-turizma> Pristupljeno: 3. rujna 2024.

Čorak, Sanda (2020) Opportunities for tourism recovery and development during and after COVID-19: Views of tourism scholars versus tourism practitioners. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 68(4): 434-449. <https://hrcak.srce.hr/248982>

Čorak, Sanda i Gjurašić, Matina (ur) (2021) *COVID-19: prijetnja i prilika za HR turizam: zbornik radova*. Zagreb: Institut za turizam. https://www.iztg.hr/files/file/RADOVI/KNJIGE/2021_e-knjiga_COVID-19_-_prijetnja-i-prilika-za-HR-turizam.pdf

Dzs.hr (Državni zavod za statistiku) (2019) Zaposleni prema djelatnostima u lipnju 2019. https://web.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2019/09-02-01_06_2019.htm Pristupljeno: 2. rujna 2024.

Dzs.hr (Državni zavod za statistiku) (2022) Dolasci i noćenja turista u 2021. <https://podaci.dzs.hr/2021/hr/10190#:~:text=ostvareno%2070%20milijuna%20no%C4%87enja%20odnosno,turista%20u%20odnosu%20na%202020> Pristupljeno: 2. rujna 2024.

Dzs.hr (Državni zavod za statistiku) (2023) Učinci pandemije bolesti COVID-19 na društveno-ekonomske pokazatelje. https://web.dzs.hr/Hrv/Covid-19/turizam-dolasci_i_nocenja_2020.html#:~:text=ostvareno%20je%207%20C0%20milijuna,turista%20u%20odnosu%20na%202019. Pristupljeno: 2. rujna 2024.

Harchandani, Priya (2021) Global tourism and COVID-19: an impact assessment. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 69(2): 262-280. <https://hrcak.srce.hr/259225>

Hzz.hr (Hrvatski zavod za zapošljavanje) (2020) Godišnje izvješće za 2020. godinu. https://www.hzz.hr/app/uploads/2022/09/hzz-vz_godisnje_izvjesce_za_2020-1.pdf

Pristupljeno: 2. rujna 2024.

Kovačević, Dragan (2020) Economic Impact of COVID-19 on the European Tourism Sector with Special View on Croatian Tourism. *Modern Economy*, 11(10): 1652-1670 <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=103848>

Mint.gov.hr (Ministarstvo turizma i sporta) (2020) U 2019. godini 21 milijun turista, 5 posto više nego u 2018., noćenja 2,4 posto više. <https://mint.gov.hr/vijesti/u-2019-godini-21-milijun-turista-5-posto-vise-nego-u-2018-nocenja-2-4-posto-vise/20762#:~:text=Samo%20u%20prosincu%202019.%2C%20po,sa%20877%2C4%20tisu%20C4%87e%20no%20C4%87enja>. Pristupljeno: 2. rujna 2024.

Mišević, Petar, Rudančić, Andreja, i Žužul, Ivan (2021) The Role of Croatian Economic Diplomacy in Promoting the Croatian Tourism During the COVID-19 Pandemic. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 81-88. https://www.researchgate.net/profile/Ivan-Ivanov-96/publication/352248461_PROSECUTOR'S_OFFICE_OF_THE_REPUBLIC_OF_BULGARIA_ENSURING_COMPLIANCE_WITH_LAW_IN_THE_COURSE_OF_INVESTIGATIONS/links/60c09fd34585157774bf4015/PROSECUTOR'S-OFFICE-OF-THE-REPUBLIC-OF-BULGARIA-ENSURING-COMPLIANCE-WITH-LAW-IN-THE-COURSE-OF-INVESTIGATIONS.pdf#page=87

[96/publication/352248461_PROSECUTOR'S_OFFICE_OF_THE_REPUBLIC_OF_BULGARIA_ENSURING_COMPLIANCE_WITH_LAW_IN_THE_COURSE_OF_INVESTIGATIONS/links/60c09fd34585157774bf4015/PROSECUTOR'S-OFFICE-OF-THE-REPUBLIC-OF-BULGARIA-ENSURING-COMPLIANCE-WITH-LAW-IN-THE-COURSE-OF-INVESTIGATIONS.pdf#page=87](https://www.researchgate.net/profile/Ivan-Ivanov-96/publication/352248461_PROSECUTOR'S_OFFICE_OF_THE_REPUBLIC_OF_BULGARIA_ENSURING_COMPLIANCE_WITH_LAW_IN_THE_COURSE_OF_INVESTIGATIONS/links/60c09fd34585157774bf4015/PROSECUTOR'S-OFFICE-OF-THE-REPUBLIC-OF-BULGARIA-ENSURING-COMPLIANCE-WITH-LAW-IN-THE-COURSE-OF-INVESTIGATIONS.pdf#page=87)

MojPosao.net (2022) Najpopularnije turističke zemlje nemaju najviše zaposlenih. Hrvatska u blaženoj sredini, a evo koja zemlja prednjači.

<https://www.moj-posao.net/Vijest/82183/Najpopularnije-turisticke-zemlje-nemaju-najvise-zaposlenih-Hrvatska-u-blazenoj-sredini-a-evo-koja-zemlja-prednjaci/3/#:~:text=Broj%20zaposlenih%20u%20turizmu%20na%20svjetskoj%20razini&text=godine%20industriju%20je%20na%20svjetskoj,Prema%20Statisti%20u%202021>

Pristupljeno: 2. rujna 2024.

Payne, James E, Alberiko Gil-Alana, Luis, i Mervar, Andrea (2022) Persistence in Croatian tourism: The impact of COVID-19. *Tourism economics*, 28(6), 1676-1682. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1354816621999969>

Wikipedia. org (2024) Pandemija COVID-19 u Hrvatskoj. https://hr.wikipedia.org/wiki/Pandemija_COVID-19_u_Hrvatskoj Pristupljeno: 2. rujna 2024.

Wikipedia. org (2024) Pandemija COVID-19. https://hr.wikipedia.org/wiki/Pandemija_COVID-19 Pristupljeno: 2. rujna 2024.

Zagreb-airport.hr (2024) Statistika za 2021. godinu. <https://www.zagreb-airport.hr/poslovni/b2b-223/statistika/statistika-za-2021-godinu/667> Pristupljeno: 2. rujna 2024.